

Tomasz MALEC

Wydział Architektury, Politechnika Śląska

UWARUNKOWANIA ROZWOJU SOCJALNEJ ARCHITEKTURY OSIEDLOWEJ NA TERENIE GÓRNEGO ŚLĄSKA W LATACH 1945 – 1989

Streszczenie. Po II wojnie światowej, wobec ogromnych zniszczeń, zasadniczym problemem stało się zapewnienie podstawowych potrzeb ludności poprzez ponowne uruchomienie gospodarki. Rozwiązania problemu niedostatecznej ilości mieszkań podjęli się planiści i architekci, posiadający najczęściej duże doświadczenie projektowe zdobyte w okresie międzywojennym. Nowa sytuacja społeczno – gospodarcza stworzyła dobre warunki do szerszego wprowadzenia w życie postulatów Karty Ateńskiej, zwłaszcza w zakresie wyrównywania poziomu życia różnych warstw społecznych. Powojenne programowanie zadań projektowych w zakresie architektury socjalnej opierało się początkowo na planach gospodarczych. Dopiero w latach siedemdziesiątych, wobec znacznej indywidualizacji potrzeb mieszkaniowych, zarzucone zostały próby dalszej egalitaryzacji standardów mieszkaniowych. Stosunkowo stabilna sytuacja gospodarcza, trwająca do początku lat osiemdziesiątych, pozwoliła na podjęcie szeroko zakrojonych prób polepszenia warunków bytowych. Po politycznym przełomie roku 1989 socjalne budownictwo osiedlowe w Polsce i na Górnym Śląsku zaczęło się rozwijać w formie Towarzystw Budownictwa Społecznego.

CONDITIONS OF DEVELOPMENT OF SOCIAL SETTLEMENT ARCHITECTURE IN UPPER SILESIA IN THE 1945 – 1989 YEARS

Summary. After The II WW huge damages, the main problem became to supply the basic necessities with the renewal economical activation. The best and most experienced in the 20. and 30. planists and architects took the task of projecting new towns and districts. New political and economical situation created good circumstances for improvement the Athens's Card postulates, especially in living level equalization. Initially, projecting tasks in the range of social settlement architecture were putted on the economical plans. According to considerable individualization necessities, architects desisted from leveling of the living standards. Comparatively stabile economical conditions (last till the end of the 70.) allowed for undertaking the large – scale plans, connected with improving of the existence conditions. After the political turn in 1989 year, Silesian social settlement architecture created a TBS form.

Wstęp

Środowisko mieszkalne oddaje z dużą dokładnością układ stosunków społeczno – gospodarczych i politycznych, odzwierciedla stosunki własnościowe, poziom rozwoju technologicznego oraz związane z nimi styl życia mieszkańców, a wreszcie – rodzaj oraz

stopień hierarchizacji społeczeństwa. Przyjęta po II wojnie światowej polityka kształtowania środowiska mieszkaniowego, związana bezpośrednio z procesami intensywnej industrializacji, zakładała priorytetowe traktowanie kwestii społecznej, w związku z czym rozwiązania architektoniczne i urbanistyczne doprowadzić miały do egalitaryzacji mieszkalnictwa. Realizacja oszczędnych założeń projektowych nie była w stanie całkowicie zaspokoić potrzeb mieszkaniowych społeczeństwa. Warunki monopolu inwestycyjnego, początkowo pozwalającego na planowe wdrażanie idei Karty Ateńskiej, z czasem przerodziły się w utrudniający rozwój architektury dyktat czynników jedynie pośrednio związanych z problematyką budownictwa. Efektem tego stał się „kryzys polskiej przestrzeni”, z racji wysokiego uprzemysłowienia i dużej gęstości zaludnienia szczególnie dobrze widoczny na Górnym Śląsku.

Główne tezy artykułu

Głównym celem artykułu jest ukazanie wpływu uwarunkowań rozwoju socjalnej architektury osiedlowej na te jej cechy, które uwzględnia się zazwyczaj w analizach wartości przestrzennych. Istotnym zagadnieniem poruszonym w artykule jest również problem klasyfikacji uwarunkowań rozwoju socjalnej architektury osiedlowej.

Odbudowa tkanki mieszkaniowej tuż po II wojnie światowej znalazła się początkowo na dalszej pozycji w hierarchii polityki gospodarczej. Wszelkie inwestycje mieszkaniowe ograniczyć się miały w zasadzie jedynie do maksymalnego wykorzystania i remontu obiektów najmniej zniszczonych. W latach 1947 – 1949 pojawiła się jednak na Górnym Śląsku potrzeba podjęcia budowy dużej ilości nowych mieszkań. Czynnikiem decydującym była tu konieczność zapewnienia stałego dopływu siły roboczej do przemysłu węglowego i hutniczego [1]. W roku 1947 wprowadzone zostały standardy mieszkaniowe, regulujące wielkość i wyposażenie mieszkań wznoszonych ze środków publicznych. Ujednoczenie programów budowlanych zapoczątkować miało systematyczne, równomierne w skali całego kraju zaspokajanie potrzeb mieszkaniowych oraz przejście z budownictwa tradycyjnego na uprzemysłowione [2].

Budownictwo socjalne, leżące początkowo w gestii zakładów pracy, ze względu na trudności związane z realizacją większych zespołów osiedlowych przejęte zostało przez stworzoną w tym celu specjalną państwową służbę inwestorską. Z tego powodu w 1948 roku powołany został Zakład Osiedli Robotniczych wraz z terenowymi agendami. Pod koniec realizacji planu trzyletniego nastąpił jednak chwilowy zwrot w polityce popierania

budownictwa zarówno prywatnego, jak i publicznego. Państwo przejęło szybko rolę głównego inwestora, a rozdział nowych mieszkań poddano reglamentacji. Koncentracja środków finansowych na budownictwie państwowym doprowadziła do ponownego zahamowania rozwoju spółdzielczości. Polityka ta ograniczyła tym samym wykorzystanie środków własnych ludności, przyczyniając się także do ich dekapitalizacji.

Okres ten cechowały rosnące, lecz bardzo ograniczone nakłady inwestycyjne na budownictwo mieszkaniowe, nieproporcjonalne do szybkiego przyrostu potrzeb. Mimo to w wyniku wdrożenia programu odbudowy zasobów mieszkaniowych liczbę mieszkań nowych oraz wyremontowanych w latach 1945- 1950 w państwie szacować można na około 625 tys.

W roku 1950 wraz z podjęciem realizacji planu sześcioletniego, rozpoczął się okres intensywnej industrializacji kraju. Aż do roku 1970 gospodarka mieszkaniowa podporządkowana była potrzebom rozwoju gospodarczego, a budownictwo mieszkaniowe – towarzyszącym industrializacji procesom migracyjnym i urbanizacyjnym. Rozwój gospodarczy kraju oparty był z kolei na zwiększaniu zatrudnienia i wykorzystaniu istniejących rezerw siły roboczej; następnie większą wagę zaczęto przykładac do wzrostu wydajności pracy. Zapoczątkowana w roku 1956 nowa polityka mieszkaniowa zakładała wciągnięcie w inwestycje kapitału prywatnego. Budownictwu państwowemu przypisano przede wszystkim cele socjalne. Reformując pracę organów administracji, zapewniono terenowym radom narodowym znaczną decyzyjność, zachowując jednocześnie centralne planowanie. W tym okresie poprawiła się znacznie jakość budownictwa. Pojawiły się też problemy, związane z kosztami budowy mieszkań spółdzielczych, znacznie wyższymi, niż w przypadku budownictwa państwowego. Próbowano je łagodzić za pomocą decyzji administracyjnych [3].

Realizacja pięcioletniego planu gospodarczego zapoczątkowała nową fazę w rozwoju spółdzielczości, która przejęła obowiązki inwestorskie, m.in. w zakresie dawnego budownictwa zakładowego i resortowego. Pod koniec roku 1965 wydano podstawowe akty prawne, dotyczące organizacji i finansowania budownictwa mieszkaniowego. Wprowadzono również nowe przepisy administracyjne, obniżając granicę dochodów rodzin, mogących korzystać z państwowych form budownictwa. W tym okresie zaczęły pojawiać się coraz poważniejsze trudności, związane z malejącymi nakładami, przeznaczonymi na budownictwo.

Pomiędzy rokiem 1950 a 1970 liczba ludności kraju wzrosła o 7,8 mln osób. W tym czasie powstało ok. 2,2 mln nowych mieszkań. Miasta i osiedla Górnego Śląska, powstałe i rozwinięte w wyniku industrializacji przedwojennej, charakteryzowały się w tym czasie wieloma obciążeniami gospodarczymi, technicznymi i społecznymi, m.in. chaosem

przestrzennym oraz nadmiernym zagęszczeniem sieci osadniczej [4]. Planowe działania projektantów w powiązaniu z silnymi tendencjami decentralistycznymi umożliwiły dokonanie znacznego postępu w dziedzinie mieszkalnictwa, stwarzając na Górnym Śląsku nowe możliwości rozwoju. Śląski ośrodek gospodarczy wykazał dzięki temu jeden z największych wzrostów zasobów mieszkaniowych, koncentrując na swoim terenie skomplikowane inwestycje budowlane, powiązane bezpośrednio z infrastrukturą przemysłową.

W latach 70. doszło do znacznego wzrostu tempa rozwoju gospodarczego oraz przyrostu potencjału ekonomicznego. Sprawy związane z mieszkalnictwem zostały uznane za priorytetowe, co szybko doprowadziło do poprawy sytuacji mieszkaniowej. W roku 1964 zaakceptowano program usług w zakresie społecznej infrastruktury socjalnych osiedli mieszkaniowych, zawierający m. in. obiekty handlu, gastronomii i budynki służby zdrowia.

Na skutek gwałtownego wzrostu zapotrzebowania na nowe mieszkania uchwalono wieloletni program poprawy warunków mieszkaniowych. Plan ten przewidywał budowę ok. 6,6 – 7,3 mln mieszkań w latach 1971 – 1990 przy jednoczesnej, korzystnej zmianie standardów budowlanych [2]. Rozluźnienie standardów urbanizacyjnych sprzyjać miało z kolei dostosowaniu się do nowych wymagań, związanych z komunikacją i infrastrukturą społeczną osiedli. Realizacja programu zaczęła się załamywać już pięć lat później. Powodem tego stanu rzeczy okazały się być trudności ogólnogospodarcze. W ten sposób realne nakłady na mieszkalnictwo zwiększyły się w znacznie mniejszym stopniu, niż przyjęto w założeniach.

W połowie lat 70. wzrosła znacznie baza budowlana w postaci dużej liczby zakładów przemysłowych, obsługujących branżę budowlaną. Niestety, charakteryzowała się ona niską efektywnością, pogarszając też jakość budownictwa i zwiększając jego koszty. Na skutek wycofania się inwestora państwowego z bezpośredniego udziału w inwestycjach mieszkaniowych główny nacisk położony został na rozwój spółdzielczości.

Rozwój budownictwa mieszkaniowego na Górnym Śląsku w porównaniu do reszty kraju cechowała lepsza sytuacja finansowa inwestorów. Pomimo niekorzystnych zjawisk w latach 70. region śląski osiągnął duży stopień zaspokojenia potrzeb mieszkaniowych, chociaż na skutek ograniczenia nakładów inwestycyjnych pod koniec dekady niemożliwością stało się zrealizowanie projektów dotyczących infrastruktury osiedlowej.

Po okresie stosunkowo dobrej kondycji gospodarczej państwa początek lat 80. charakteryzował wzrost niepokoju społecznych o podłożu ekonomicznym. Negatywne tendencje w gospodarce zaowocowały ostatecznie zanarchizowaniem stosunków społecznych

w kraju. Rozregulowaniu uległ system funkcjonowania mieszkalnictwa jako integralnej części całej gospodarki, obniżył się poziom inwestycji mieszkaniowych, pogłębiły się też procesy dekapitalizacyjne. Równocześnie na trudną sytuację w budownictwie nałożył się duży wyzdemograficzny oraz brak aktywnej polityki budowlanej.

W latach 80. wystąpiło w socjalnym budownictwie mieszkaniowym ograniczenie procesów poprawy standardów. Pogorszenie jakości wykonawstwa i niska kultura budowlana sprzyjały kumulacji negatywnych efektów w sektorze mieszkaniowym, niwelując w świadomości społecznej wcześniejsze osiągnięcia w tej dziedzinie. Załamania inwestycyjne zadań spółdzielczych i regres projektowy dały na Górnym Śląsku początek rozdrobnieniu inwestycji mieszkaniowych, koncentrując czasowo uwagę projektantów na niewielkich obiektach usługowych oraz domach jednorodzinnych.

Zakończenie

Zasady kompleksowego planowania środowiska mieszkaniowego wydawały się być szczególnie atrakcyjne z punktu widzenia polityki społecznej, otwierając pole działaniom kompensacyjnym i egalitaryzującym. Pokładane w planowaniu osiedli mieszkaniowych nadzieje nie zostały jednak spełnione. Obecne badania socjologiczne wykluczają istnienie socjotwórczych funkcji form urbanistycznych. Behawioralne podstawy reprezentowanego przez socjologów, architektów i urbanistów XX wieku podejścia do człowieka zostały w trakcie dalszego rozwoju nauki obalone. Tym samym okazało się, iż blokowiska pozbawione również infrastruktury społeczno – kulturalnej oraz intymności nie były w stanie zaspokoić wielu potrzeb ludności, nawet tej o najniższym statusie materialnym. Cechą charakterystyczną Górnego Śląska i innych rejonów ekonomicznie rozwiniętych były drastyczniejsze rezultaty załamania gospodarczego w aspekcie społecznym, powiązane z relatywnie większymi potrzebami konsumpcyjnymi.

Literatura

1. Adamczewska – Wejchert H., Wejchert K.: Jak powstawało miasto?. Wyd. Pergamon S. c., Tychy 1995.
2. Andrzejewski A.: Polityka mieszkaniowa. PWE, Warszawa 1987.
3. Jezierski A., Leszczyńska C.: Historia gospodarcza Polski, Wyd. Key Text, Warszawa 1997.
4. Regulski J.: Rozwój miast w Polsce. PWN, Warszawa 1980.